

УДК 14:(355.1+355.2)+321.7:(355.1+355.2)

В. В. Федоренко
кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства
Житомирського інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ВЗАЄМОДІЯ АРМІЇ ТА ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України як гарант її оборони, суверенітету й територіальної цілісності поряд із суто військово-організаційними аспектами актуалізує і широкий спектр військово-гуманітарних проблем. Особливе місце в цьому проблемному полі посідають питання взаємодії армії та політики, формування політичної свідомості й культури військовослужбовців, духовних, патріотичних і військово-моральних цінностей. Сприйняття кардинальних змін у збройних силах багато в чому пов'язане з рівнем політичної свідомості та політичної культури військовослужбовців. Тому питання організації та здійснення військово-політичного виховання в армійському середовищі набуває великого значення.

Доцільність дослідження взаємодії армії та політики зумовлюється системною трансформацією тоталітарного українського соціуму в громадянське суспільство, що супроводжується економічною, політичною, світоглядно-ціннісною кризою. Актуалізують тему дослідження також воєнна глобалізація, геополітичні виклики, міжнародний тероризм, гібридні та інформаційні війни, які потребують своєчасного вирішення низки проблем як у теоретичному, так і в практичному аспектах, створення ефективної системи взаємодії армії та політики.

Аналіз останніх досліджень. Питання взаємодії армії та політики активно обговорювалися в минулому та залишаються предметом дослідження і в наші дні (Ж. ван Доорн, К. Клаузевіц, І. Клімов, С. Хантінгтон, М. Яновіц, Е. Беблер, В. Гречанинов, М. Деш, Л. Ільчук, С. Олійник, В. Серебрянников, М. Требін та ін.). Разом із тим у межах досліджень існує чимало невивчених і суперечливих питань, що нерідко визначають й самі науковці. Серед них особливої уваги потребує аналіз особливостей взаємодії армії та політики в умовах сучасної України.

Формулювання мети статті. Тому метою дослідження статті є визначення основних особливостей взаємодії армії та політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні події в Україні, пов'язані з анексією Росією Криму, проведенням антитерористичної операції (АТО) на сході України, виявили вразливі місця в життєдіяльності українського війська, в тому числі й у взаємодії армії та політики та військово-політичному вихованні військовослужбовців Збройних Сил України.

Систематизація та аналіз наявних соціально-філософських концепцій щодо природи та функцій армії в сучасному суспільстві дають змогу зробити висновок, що армія – це постійний військовий орган (інституція) держави, призначений для проведення її зовнішньої та внутрішньої політики збройними засобами;

специфічна озброєна соціальна група суспільства, у якій домінують організаційні відносини (структурні, функціональні, координаційні, субординаційні тощо). Їй притаманна низка специфічних ознак: по-перше, армія є органом держави, яка її створює та утримує; по-друге, армія репрезентує собою організацію озброєних людей, яка відображає інтереси значної частини суспільства й здатна виконувати свої функції збройними засобами: по-третє, армія спроможна вести війну й має у своєму розпорядженні для цього необхідну бойову потужність. Отже, зазначені основні взаємопов'язані ознаки відрізняють армію (поняття «армія» у нашому дослідженні використовується як тотожне поняттю «збройні сили») від інших озброєних організацій держави та суспільних інституцій.

Призначення армії втілюється в її функціях. Під функціями розуміється активна реалізація спрямувань діяльності армії щодо розв'язання специфічних завдань держави в інтересах політичної влади та громадянського суспільства на визначений, більш-менш тривалий період. Залежно від об'єктів та сфер діяльності функції армії поділяються на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні функції полягають у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності держави від збройного втручання ззовні, у захисті державних інтересів поза межами країни. Важливість і значущість цих інтересів можуть визначатися союзницькими зобов'язаннями, геостратегічними міркуваннями, економічною доцільністю та іншими чинниками. Сучасна військово-філософська думка в межах зовнішньої функції розглядає два головні доктринальні завдання, які стоять перед армією: запобігання виникненню війни та розгром агресора у разі, якщо відвернути війну не вдалося.

Внутрішня функція армії спрямована на збереження та зміцнення чинної політичної системи суспільства та державних інституцій. Так, за конституційною теорією армії, головним завданням армії всередині країни є ліквідація так званих «дисфункцій» у суспільстві (економічні та політичні кризи та пов'язані з ними масові заворушення, під час яких розхитуються моральні засади та підвалини мирного існування суспільства і державних інституцій), «відновлення сталості» суспільства та політичної системи [6, с. 19].

Армія характеризується не тільки сутністю, функціями, механізмом, вона має також і закономірності генези. Система закономірностей функціонування та генези армії містить соціально-політичні закономірності генези армії як елемента політичної системи суспільства, військового державного органу; закономірності військово-соціальної генези армії як специфічної озброєної інституції суспільства. Першу з них утворюють найбільш загальні закономірності, які розкривають залежність армії від

суспільства і діють упродовж усієї її історії: залежність її боездатності від економічного потенціалу; зумовленість виникнення та розбудови (реформування) армії від способу досягнення незалежності; вплив на генезу армії соціальних відносин суспільства; залежність морального духу армії, її боездатності від духовного стану суспільства, характеру ідеології та культури, які панують в ньому. Другу групу утворюють специфічні закономірності, які визначають генезу будь-якого типу армії. Із соціально-політичними закономірностями тісно пов'язані військово-спеціальні закономірності, які поряд із першими визначають генезу організації армії, способи її комплектування, технічне оснащення, управління тощо. Ці закономірності вивчаються з метою передбачення тенденцій генези армії та підвищення ефективності її функціонування. На підставі пізнання об'єктивних закономірностей генези армії та з урахуванням військової практики розробляються принципи будівництва збройних сил [6, с. 21].

Історія виникнення та генези армії свідчить про її органічну та безпосередню залежність від соціально-економічного устрою та політичної системи держави. Її генеза визначається рівнем матеріального виробництва, від якого залежать економічні можливості держави утримувати необхідну чисельність армії, забезпечувати її озброєнням та бойовою технікою. Військова політика держави визначає характер і форми діяльності армії у розв'язанні політичних завдань як усередині країни, так і поза її межами. Від форми державного правління залежать організація, система комплектування армії, навчання та виховання військових. На діяльність армії також впливають духовне життя суспільства, ідеологія, право і культура, наука, які визначають формування морально-бойових якостей особового складу, його підготовку.

Визначення місця й ролі армії в політичній системі суспільства вимагає аналізу відмінностей її від інших організацій, виявлення специфіки військових політичних установ. Характерною ознакою армії є її органічний зв'язок з державною владою і ставленням до її завоювання, організації, використання й утримання. Як об'єднання озброєних людей армія становить собою самодостатню політичну силу в суспільстві.

За своєю природою будь-яка військова організація внутрішньо суперечлива і має подвійний характер прояву. З одного боку, вона виконує функції, які впливають із сутності відомого призначення армії (захист конституційного ладу, суспільства), а з іншого – зміст цих функцій не завжди збігається із сподіваннями та побажаннями суспільства, оскільки для їх здійснення потрібно платити податки, виконувати військовий обов'язок, нести інші витрати. Крім того, досить часто військова еліта абсолютизує свою функцію і протиставляє себе суспільству, підпорядковує свою професійну діяльність відомчим, корпоративним, а то й відверто корисним цілям.

У зв'язку із цим закономірно постає питання про співвіднесеність цивільної та військової частин правлячої політичної групи. Домінування цивільної над військовою частиною не завжди забезпечується автоматично. Для цього потрібна наявність низки умов, серед яких обов'язковими є такі:

– очевидна легітимність чинної системи влади та визнання її як законної сили передусім самими військовими;

– достатнє забезпечення державою як корпоративних інтересів самої армії, так й інтересів національної оборони;

– виховання командних кадрів армії в дусі визначення функціонального розподілу ролей між цивільним і військовим апаратами.

Тому невід'ємним атрибутом військової політики має бути цивільний контроль над армією.

Рух України шляхом розбудови демократичного суспільства передбачає створення діючих інститутів соціально-правової держави. Причому ці інститути повинні мати чітко окреслені функціональні межі, діяти в інтересах держави і народу, не повинні являти загрозу для процесу реформ і перетворень у країні.

З цього погляду потенційно небезпечним інститутом держави для здійснення демократичних реформ в умовах трансформації суспільства може бути армія. Ця небезпека особливо посилюється в умовах ведення в країні гібридної війни. Впродовж кількох тисячоліть людство стояло перед проблемою, як організувати діяльність армії, щоб вона була безпечною для беззбройного цивільного суспільства. Це обумовлено тим, що, по-перше, деякі соціальні кола можуть використовувати збройні сили для досягнення своїх інтересів; по-друге, вони можуть скористатися військовою могутністю з метою встановлення певного політичного режиму в країні. Історія має безліч таких прикладів, і питання «*Quis custodiet ipsos custodes?*» (Хто захистить від захисників?) залишається значущим і донині. Проблема мінімізації можливостей втручання армії в справи держави, захисту суспільства від «захисників» в умовах сучасної України продовжує залишатися актуальною, оскільки хід економічних, політичних, соціальних, духовних перетворень, складність і неоднорідність соціальної структури збройних формувань, які брали і беруть участь в АТО на сході України (резервісти, добровольці, строковики, кадрові військові, контрактники, мобілізовані та ін.), об'єктивно створює благодатний ґрунт для невдоволення як у суспільстві в цілому, так і в армії [4, с. 72-80].

На наш погляд, об'єктивний критерій органічного «вписання» збройних сил (та інших силових структур держави) в політичну систему суспільства має висвітлювати об'єктивні потреби таким чином, щоб армія служила: затвердженню народовладдя, парламентаризму і справжньої демократії; подоланню мілітаристських тенденцій, запобіганню і виключенню збройних конфліктів і воєн, насильства над суспільством і народом, виконанню армією лише інструментальної ролі та неприпустимості перетворення її на самостійний суб'єкт політики; політичному, економічному, духовно-моральному, науково-технічному розвитку, забезпеченню надійної безпеки особистості, суспільства і держави.

Досвід демократичних держав свідчить про те, що вирішення цієї проблеми можливе шляхом створення ефективного цивільного контролю над збройними силами [1, с. 20-28].

Розглядаючи проблему цивільного контролю над збройними силами, М. Требін стверджує, що «цивільний контроль над збройними силами можливо визна-

чити як теорію і практику такого регулювання військово-цивільних відносин у правовій, демократичній державі, при якому основні принципи демократії посідають провідне місце стосовно принципів військової справи» [2, с. 219].

При цьому в кожній зі сфер законодавчої, виконавчої та судової влади держави створюються засоби контролю за неухильним дотриманням зазначеної пріоритетності принципів.

В ідеалі найменше обмежень на військових повинно накладатися в питаннях оборонної політики. Але, оскільки оборонна політика стикається з безліччю інших питань (дипломатія, політична стратегія, наявність і розподіл економічних та інших ресурсів, соціально-демографічна політика та ін.), розбіжність між певною самостійністю військових у питаннях стратегії та воєнної доктрини та втручанням військових у проблеми, які краще залишити політикам, може бути дуже незначною. Практично всі демократичні держави у прагненні здійснення цивільного контролю над збройними силами орієнтовані на три взаємодоповнюючі та взаємозалежні принципи: департизацію, демократизацію і професіоналізацію. Незважаючи на загальну, принципову схожість, системи цивільного контролю в демократичних правових державах мають і свої національні особливості. Визначальними серед національно-державних рис і принципів цивільного контролю над збройними силами є: ступінь розвитку політичних і суспільних об'єднань та їхнього впливу на військову сферу; сформовані в суспільстві правові, а особливо конституційно-демократичні способи прийняття та реалізації військово-політичних рішень; розвиненість громадянських і демократичних традицій у здійсненні політичної влади; ступінь розвитку державно-політичної свідомості громадян країни, ступінь оволодіння ними цінностями політичної культури.

Певний вплив на сформовану систему цивільного контролю здійснює генезис конкретної правової держави за допомогою еволюційного розвитку демократичних принципів державного устрою, або в результаті краху під впливом зовнішніх чи внутрішніх причин попереднього йому тоталітарного режиму.

Найважливішими функціями цивільного контролю над збройними силами є: постійне інституціональне і суспільне спостереження за процесом будівництва, функціонування і розвитку збройних сил відповідно до конституційних вимог; забезпечення відповідності військових витрат рівню зовнішньої загрози, «прозорості» військового бюджету та витрат на утримання армії; сприяння подальшому процесу демократизації діяльності збройних сил; боротьба з корупцією у військовій сфері; контроль за дотриманням прав і свобод «людини у формі» тощо.

Необхідно визначити, що в найбільш загальному вигляді система цивільного контролю припускає: по-перше, контроль і керівництво армією з боку законодавчої влади (парламент ухвалює концепцію національної воєнної політики, затверджує військовий бюджет, визначає повноваження збройних сил у надзвичайних обставинах), з боку виконавчої влади і з боку судової влади; по-друге, вище керівництво збройними силами здійснюється політичними керівниками, що несуть зрештою відповідальність перед парламентом і виборцями; по-третє, створення всередині збройних сил системи

обмежень, що ускладнюють або виключають використання армії в антиконституційних цілях; по-четверте, безпосередній контроль за армією з боку суспільства.

На думку українського дослідника М. Требіна, цивільний контроль над армією можна представити у вигляді гнучкої системи, що містить такі її підсистеми: підсистема державного контролю – рівень законодавчої, виконавчої та судової влади; підсистема суспільного контролю – здійснюється громадянським суспільством; підсистема особистого контролю – здійснюється окремими громадянами як приватними особами незалежно від того, є вони військовослужбовцями чи прямо не пов'язані з армією [3].

Ефективність функціонування системи цивільного контролю детермінована нормативно-правовим регулюванням поведінки та правовою соціалізацією військовослужбовців. Основні базові види нормативно-правового регулювання позитивне зобов'язання та дозвіл чи заборона спрямовують спонукальні мотиви поведінки забезпечують навіть примусову дію, прояв позитивного потенціалу матеріальних і духовних стимулів, підвищують рівень правосвідомості та ступінь правової соціалізації військовослужбовців [5, с. 11].

Висновки. Таким чином, цивільний контроль у демократичній правовій державі є своєрідним регулятором військово-цивільних відносин, коли провідні принципи демократичного суспільства посідають провідне місце стосовно принципів військової справи. Здорові військово-цивільні відносини детерміновані як внесенням жорстких обмежень на політичну діяльність військових професіоналів, так і чітким розмежуванням юрисдикції між інститутами, яким суспільство надає право на застосування сили. Правові норми є важливим засобом захисту від втручання військових у політику.

Крім того, активне впровадження нормативно-правового регулювання є свідченням високої політичної культури суб'єктів військово-цивільних відносин. Як орган держави армія повинна проводити і захищати політику саме держави, а не окремих політичних угруповань чи партій. Армія служить народу, країні та суспільству, а не будь-яким політичним силам. Державні діячі приходять і відходять, а армія залишається, бо продовжують жити ті загальні цінності, які вона захищає: Батьківщина, народ, мир, демократія, свобода.

Література

1. Гречанинов В. Під цивільний контроль. Суспільство і Збройні Сили України / В. Гречанинов // Політика і час. – 2002. – № 5. – С. 20–28.
2. Требін М.П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: [монографія] / М.П. Требін – Х. : Видавничий дім «Інжек», 2004. – 404 с.
3. Требін М. Механізми цивільного контролю за збройними силами / М.П. Требін // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С. 19–23.
4. Федоренко В.В. Військово-правове виховання військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції в контексті соціально-філософського аналізу / В.В. Федоренко // Практична філософія. – 2015. – № 4. – С. 72–80.
5. Федоренко В.В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціаль-

но-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.В. Федоренко. – Житомир, 2016. – 21 с.

6. Чорний В.С. Соціальні передумови і методологічні засади концепції реформування Збройних Сил України: дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / В.С. Чорний – К. : Київський військовий гуманітарний ін-т, 1998. – 185 с.

Анотація

Федоренко В. В. Взаємодія армії та політики в умовах трансформації українського суспільства. – Стаття.

У статті запропоновано аналіз механізму взаємодії армії та політики в умовах трансформації українського суспільства. Армія розглядається як свідомо створений державою відповідно до суспільних потреб соціальний інститут, знаряддя ведення війни, структурний елемент політичної системи суспільства. Особлива увага зосереджена на розгляді сутності, структури, системи цивільного контролю та функціональній залежності її ефективності від нормативно-правового регулювання поведінки та правової соціалізації військовослужбовців.

Ключові слова: армія, політика, політична свідомість, політична культура, цивільний контроль, система, нормативно-правове регулювання, соціалізація.

Аннотация

Федоренко В. В. Взаимодействие армии и политики в условиях трансформации украинского общества. – Статья.

В статье предложен анализ механизма взаимодействия армии и политики в условиях трансформации

украинского общества. Армия рассматривается как сознательно созданный государством в соответствии с общественными потребностями социальный институт, орудие ведения войны, структурный элемент политической системы общества. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении сущности, структуры, системы гражданского контроля и функциональной зависимости ее эффективности от нормативно-правового регулирования поведения и правовой социализации военнослужащих.

Ключевые слова: армия, политика, политическое сознание, политическая культура, гражданский контроль, система нормативно-правового регулирования, социализация.

Summary

Fedorenko V. V. Interaction of army and policy in the conditions of transformation of the Ukrainian society. – Article.

In article the analysis of the mechanism of interaction of army and policy in the conditions of transformation of the Ukrainian society is offered. The army is considered as created by the state social institute, meeting the social needs, the tool of conducting a war, structural element of the political system of the society. The special attention is concentrated on consideration of essence, structure of system of civil control and functional dependence of its efficiency on standard and legal regulation of behavior and legal socialization of the military men.

Key words: army, policy, political consciousness, political culture, civil control, system of standard and legal regulation, socialization.